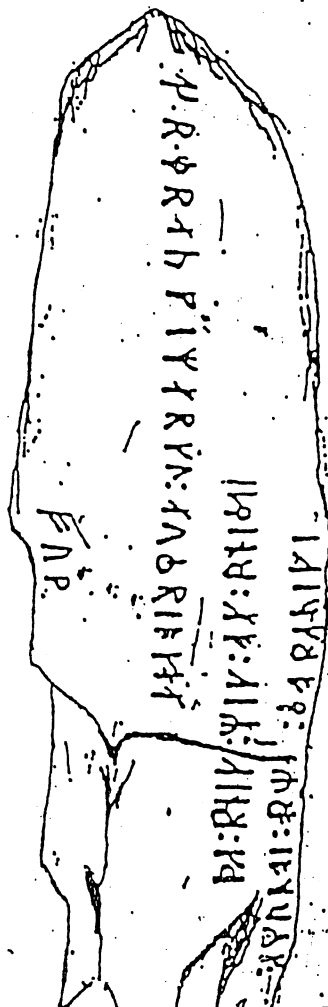

Medlemsblad for
Hringaríki. Slektshistorie-lag

Nr. 2 - 2006

Árgang 16.

Hringariki

Medlemsblad for Ringerike Slektshistorielag
16. årgang.

Redaksjon

Eigil Elsrud
Frank Otterbech
Thorleif Solberg

Innholdsfortegnelse

- s. 1 Eyvind Fjeld Halvorsen: Om Hønen og Hønenfossen.
- s. 7 Slektshistorisk litteratur.
- s. 8 Eigil Elsrud og Thorleif Solberg: Semmen, Søndre (Midtgarden) i Ådal.
- s. 30 Frank Otterbech: Langtids-kalender
- s. 37 Thorleif Solberg: "Lyndi a Ringariki".
- s. 39 Thorleif Solberg: "De omtvistede eiedeler ved Katnosa".
Fra rettssaken i 1689
- s. 42 Thorleif Solberg: De gamle slektene på Krogsrud i Soknedalen.
- s. 52 Medlemsregisteret
- s. 56 Rettelser.
- s. 57 En hilsen fra Narv Somdahl
- s 58 Referat fra styremøte i Ringerike Slektshistorielag holdt tirsdag 5. september 2006 på Veien gamle skole.
- s. 59 Program
- s. 60 Ole E. Yttri: Pål Putten og Hans Grenaders slekt.
Tilleggsopplysninger og rettinger til del 1 i Hringariki 2005 nr 1.

Eyvind Fjeld Halvorsen:

Om Hønen og Hønenfossen.

Industrisentret ved fossen i Begna begynte å vokse fram omkring år 1600. Før den tid var det bare kvernhus i fossen, som det vel var ved de fleste fosser utover bygdene der vannføringen var slik at det lot seg gjøre å bygge møller eller kverner.

Når vi i det hele vet noe om enkelte gårder, grender og bygder i Norge i middelalderen, er det først og fremst fordi det er bevart diplomer og jordbøker fra tiden omkring år 1300 og videre framover til 1500-tallet. De aller fleste diplomer er korte juridiske dokumenter, som forteller om kjøp, salg, makeskifter og arv av jord, eller om gaver av jord til kirker og kirkelige institusjoner. De er formet som åpne brev, og beseglet av utstederen og to eller flere vitner. Jordbøker er lister over eiendommer som tilhører en person eller en institusjon, f.eks en kirke eller et embete. Det fins ingen offentlig jordebok eller matrikkel over alle gårder på Ringerike før jordeboka for Akershus len fra 1577-78, men mange Ringeriksgårder er nevnt i eldre jordebøker over gods som tilhørte kirkelige institusjoner.

Skattemanntall, lister over personer som har betalt skatt i et bestemt år, er ikke bevart før på 1500-tallet. Svært mange Ringeriksgårder er første gang nevnt i et skattemanntall fra 1528. Fra slutten av 1500-tallet og begynnelsen av 1600-tallet og videre framover er det bevart jordebøker og skattemanntall som kongelige embetsmenn har sendt inn til regjeringskontorene, slik at vi kan følge hver enkelt gårds historie i detalj.

Fossen er første gang nevnt i et diplom som er datert 11.juli 1337, og det er den eneste gangen selve fossen i Begna er omtalt i tiden før reformasjonen. Diplomet er en stadfesting fra Ogmund på Veien, av at mølleren ved mølla i fossen har hogstrett i Veienmarka.

Dokumentet lyder slik i oversettelse:

Til alle de menn som ser eller hører dette brev sender Ogmund på Veien Guds og sin hilsen. (Jeg) vil kunngjøre for dere at jeg stadfester at prestene ved Mariakirken i Oslo har full hogstrett i Veienmarka til reparasjoner ved mølla som de eier i Veienfossen, til alle forbedringer som mølleren deres trenger å gjøre, oppover og utover langs elva, slik det har vært fra gammelt av. Og til sant vitnesbyrd satte disse menn sine segl med mitt segl for dette brev: Eiliv på Bjørnstad, Hallvard på Tannberg, Hallvard på Ylgin, som ble skrevet på den hellige Benedikt abbeds translasjonsdag i det 18. styringsåret til min virdelige herre Magnus, Norges, svenskenes og gøtenes konge.

”Prestene ved Mariakirken i Oslo” er korsbrødrene (de kalles slik fordi de hadde sin plass i koret i kirken) som utgjorde kommunet, dvs. ”fellesskapet” ved denne kirken. I seinere tider kalles korsbrødrene oftest kanniker (latin: canonici).

Ogmund på Veien eide vel i alle fall storparten av Veien i 1337. Ogmund har våpensegl, og var sannsynligvis en av kongens håndgangne menn. Mariakirken var kongens kirke i Oslo, uavhengig av biskopen, og det var Håkon den femte (konge 1299-1319) som gjorde Mariakirken til en slags utdanningsinstitusjon for kongelige embetsmenn, med et kollegium av 6 prester, korsbrødre, og en prost som leder. Sannsynligvis var det i Håkon den femtes tid korsbrødrene ved Mariakirken fikk lov å bygge mølle i ”Veien-fossen”.

Ogmund stadfester retten til hogst oppover og utover langs elva (”opp og ut med åa” som det står ordrett i den gammelnorske teksten), og det vil vel si at hele Sørsida i det nåværende Hønefoss, og skogen i Veienmarka oppover til grensen mot Folum og nedover i alle fall til Eikli lå under Veien den gangen. Det kan godt være at det i 1337 lå noen smågårder i dette området, men de var da sannsynligvis leilendingbruk, en slags husmannsplasser, under Veien.

I 1349-50 herjet "Den store mandedauden" i hele landet, og det førte til at folkemengden gikk sterkt ned, og store mengder av gårder ble liggende øde. Det var vanskelig å finne nye brukere til leilendingbruk, og avgiftene som leilendingene skulle betale sank drastisk. Flere pester utover i de neste 150 årene gjorde at ødegårdene ble liggende øde. Først fra omkring 1500 begynte folkemengden å øke igjen.

Da reformasjonen kom, tilhørte Veien to kirkelige institusjoner: To tredeler av gården, med 1 skippund malt (= vel 185 kg) i årlig landskyld, tilhørte da biskopstolen i Hamar. En tredel, ½ skippund (= 10 lispund), tilhørte Mariaalteret i Mariakirken. Det er ikke bevart noe dokument som forteller når disse delene av Veien ble kirkelig eiendom, og det er ikke bevart noen jordebok fra katolsk tid over det godset som biskopen i Hamar rådde over, og den eldste jordeboka for Mariakirken i Oslo er fra 1542.

Kvernhuset i fossen, som altså var gitt til kommunet i Mariakirken før 1337, tilhørte fremdeles dette kommunet da reformasjonen kom. Den årlige inntekten var da 5 lispund malt (et kvart skippund), som gikk til kannikenes felles bordhold. Vi vet ikke hvor mye høyere landskyldinntektene var før Mannedauden, men ut fra det vi vet fra andre gårder kan vi regne med at inntektene var i alle fall dobbelt så høye før 1350, sannsynligvis enda høyere.

Ved reformasjonen ble Mariakirken nedlagt, og det jordegodset som i middelalderen gikk til korsbrødernes felles bordhold og til messer ved altere for mange helgener, i både Mariakirken og Hallvardskirken (Domkirken), ble slått sammen og deretter fordelt på "kanonier", som ble brukt som lønn til kirkelige rangspersoner, medlemmer av domkapitlet i Oslo som biskopen, sognepresten, skolemesteren osv., og dessuten til en del verdslige embetsmenn. I statens jordebøker og skattematrikler blir dette godset omtalt som "kanonigods".

Biskopenes embetsgods i katolsk tid ble derimot konfiskert og gjort til krongods, styrt direkte av staten gjennom futene rundt i landet, men det ble holdt atskilt fra "det gamle krongodset" til langt inn på 1600-tallet.

Hallvardskirkens gods var registrert i biskop Øysteins jordebok fra omkring 1400 (som eksisterer fremdeles og er utgitt), men det fantes tydeligvis ingen fullstendig jordebok for Mariakirken omkring år 1500, og derfor ble en jordebok over Mariakirkens gods utarbeidet i 1542, i forbindelse med sammenslåingen. Inntektene av mølla i fossen, 5 lispund, og de 10 lispund malt i Veien som tilhørte Mariaalteret, står oppført i den nye jordeboka. Mariaalterets gods ble etter reformasjonen en del av Oslo-biskopens lønn. Det skippundet malt i Veien som hadde vært Hamarbiskopens gods, er første gang nevnt i futens regnskap fra 1557.

Mølla i fossen er ikke nevnt i en jordebok over det samlede godset fra Domkirken og Marikirken fra 1549, og heller ikke i jordeboka for Oslo kapitel i 1595, men i jordeboka for Akershus len for 1594 står det under Hesleberg:

Herunder "Querneberg" og et kvernhaus under samme landskyld.

Det vil altså si, at en gang mellom 1542 og 1595 er mølla, eller kverna som den heretter blir kalt, overført fra Veien til Hesleberg. Hvorfor det ble gjort, vet vi ikke. Hesleberg med 3 skippund malt i årlig landskyld, var dobbelt så stor som Veien, og før reformasjonen var hele gården Hamarbiskopens. Som nevnt ble det godset som lå under biskopstolene før reformasjonen, krongods etterpå, slik at inntektene, både av de tre skippundene av Hesleberg og det ene skippundet av Veien, ble innkrevd av futen. Siden storparten av Veien således var krongods, var kongen bygselrådlig, dvs. at han i tillegg til årlig landskyld fikk hele den avgiften en ny leilending betalte når han bygslet gården, og dessuten "holding", en fast avgift hvert tredje år. Slike inntekter er tatt med i futens regnskaper, og dermed får vi vite når nye leilendinger overtok på krongodset.

Som eneeier av Hesleberg og "mesteier" i Veien hadde kongen, ved sin representant futen, neppe noe problem med å overføre kverna og ødegården til Hesleberg, selv om kverna strengt tatt var "kanonigods" og ikke krongods.

Det står ingenting i futeregnskapene om de 5 lispundene landskyld av kverna før i 1614-15, da årlig landskyld av Hesleberg er oppført med 3 skippund og 5 lispund, men først i jordebok for Akershus len i 1616 er det uttrykkelig sagt at landskyld av Hesleberg er 3 skippund, og dessuten 5 lispund "av et kvernhaus som før lå under Veien". Den gården, eller rydningsplassen, som altså ble kalt Kvernberg i 1594, blir i 1616 omtalt som "Hesleberg ødegård", og det sies også at det var sag på gården, som Tage Eriksen hadde brukt, og som gav 2 daler i skatt. Tage Eriksen hadde bygslet Veien i regnskapsåret 1614-15. men saga blir "avdømt" i september 1616, dvs. det blir forbudt å skjære på den, fordi Tage Eriksen eide verken grunnen der han hadde bygd sag eller skog der han kunne ta tømmer. Tage har et typisk dansk navn, og denne Tage Eriksen er vel en mann utenfra som ville forsøke å gjøre penger på sagbruk, men måtte gi det opp.

I skattematrikkelen av 1647 (og likeså i 1648) står det at Lars Hesleberg betaler skatt av 2 ½ skippund i Hesleberg og av den underliggende ødegård "kaldes Quernesund" som skylder 3 fjerdinge, dvs. 15 lispund. Det er jo da samme summen som i 1616, men en annen fordeling mellom Hesleberg og ødegården.

I 1649 ble Hesleberg makeskiftet fra kronen til borgermester Hans Eggertsen i Kristiania, og dermed er det ikke lenger så lett å følge med i det som skjer med gården og den underliggende ødegården, fordi avgiftene av gården ikke lenger er tatt med i futens regnskap.

I matrikkelen av 1670 er "Kvernesund ødegård" ikke lenger oppført under Hesleberg. Sørsida av det nåværende Hønefoss, med kvernhauset og "ødegården", var altså offentlig gods både da det lå under Veien og da det ble lagt under Hesleberg, og for å bygge sager på offentlig gods måtte en få spesiell tillatelse.

På den andre siden av fossen, Nordsida, var den nærmeste gården Hønen, og deretter fulgte Hov. Mannen på Hønen var selveier og bygselrådlig over gården.

I jordebøkene for Akershus len fra 1577 til 1594 står bare navnene på gårdene oppført, ikke navn på brukerne. Men i 1594 er Auden Hønen og Bjørn Sjørvoll navngitt, for de hadde nemlig begge bygd sager, Auden i "Hønefossen" og Bjørn i "Sørwoldzfossen". Begge hadde bygd sagene på egen grunn, og skar tømmer fra egen skog. Sagene var noe nytt på Ringerike, men det hadde vært sagbruksdrift i Drammenselva nedenfor Tyrifjorden siden tidlig på 1500-tallet.

Hønen i Ullerål er ikke nevnt i diplomer fra middelalderen, men sammen med nesten alle de gårdene som var i bruk på Ringerike i begynnelsen av 1500-tallet står den oppført i skattemanntallet fra 1528. Brukeren het da **Engebret**. I 1561 er **Torger Hønunn** nevnt, og i 1578 er **Auden Torgersen** part i en arvesak om 1 skippund i Hønen, reist av en mann fra Eiker. Auden og hans medarvinger vant saken, (Niels Stubs Optegnelsesbøger fra Oslo Lagthing 1572-1580, utg. av H.J.Huitfeldt-Kaas, Christiania 1895, s.179). Han sitter på gården til omkring 1616, men alt i 1615 er **Simen Hønen** nevnt som eier av jord i Hønen, og i 1617 er han kirkeverge. I seglet hans står initialene S.O., som vel betyr Simen Oudensen. Han er bruker fram til 1633, da **Anne Hønen** betaler skatt, og fra 1637 er **Jon Simensen** bruker.

Hønen var en middels stor gård, med 1 skippund og 16 ½ lispund i landskyld. Ingen kirkelige institusjoner eide noe av gården. Etter skattematrikkelen av 1647 eier Jon Simensen selv 1 skippund 6 ½ lispund, Gunner Klekken litt over 1 såld. (Såld er et rommål, skippund og lispund er vektenheter, og 1 såld blir regnet for jamgodt med 5 lispund). Resten, ca 5 lispund, er utelatt, men seinere skattematrikler viser at det også var privat eiendom.

Hov er også første gang nevnt i skattemanntallet fra 1528, og brukeren kalles **Halster**, som vel betyr Hallstein. I 1557-58 heter brukeren **Ola**, i 1560-61 **Karl**, fra 1612 til 1638 **Torstein**, og fra 1639 **Gudbrand Torsteinsen**.

Hov er en større gård enn Hønen, med en landskyld på 2 skippund 17 ½ lispund.

Storparten av Hov var kirkegods. 1 skippund malt og halvannet såld korn i Hov hørte til Norderhov "prestebord", dvs. både malt og korn skulle gå til prestens underhold. Men i 1575 ble skippundet malt makeskiftet bort, sammen med 15 lispund malt i Lerberg og 5 lispund i Vestern, til gjengjeld fikk presten Søre Norderhov, nabogård til prestegården, som i følge jordeboka fra 1542 hørte til Mariakirkens kommunsgods, med landskyld 2 skippund malt. Makeskiftet kom i stand fordi sognepresten mente prestegården var for liten.

Halvannet såld korn i Hov fortsatte å være en del av prestens årlige nntekt.

Etter skattematrikkelen 1647 var landskyldsummen av Hov fordelt på følgende måte:

1 skippund malt, med bygsel over hele gården, lagmannen i Kristiania. Det er det skippundet som ble makeskiftet bort fra Norderhov prestebord 1 1575, og det er altså en del av lagmannens lønn og ikke hans private eiendom.

5 lispund malt: Hans Tommesen på Bragernes.

1 skippund malt, uten bygsel: Bonden sjøl.

Halvannet såld korn (= 7 ½ lispund): Hr. Willum (sognepresten i Norderhov).

Et halvt såld korn (= 2 ½ lispund): Hr. Lars på Hole.

6 setting korn (= et halvt såld = 2 ½ lispund): Klokkeren i Norderhov.

Skattematrikler for andre år enn 1647 viser at det godset Hans Tommesen på Bragernes er oppført med, ikke er gods han eier som privatmann, men kirkegods, "kanonigods". som hadde ligget til et alter i Hallvardskirken i Oslo. I jordeboka over gods som tilhørte domkapitlet i Oslo i 1595, nevnt ovenfor under omtalen av "Kvernesund ødegård", finner vi disse 5 lispundene oppført på denne måten:

Maria Magdalenas alter, av Domkirkens gods:

Acker: 1 fjerding (= 5 lispund) malt.

Det står ikke noe om hvor gården "Acker" ligger.

Det godset som tilhørte altrene i Hallvardskirken er som nevnt registrert i biskop Øysteins jordebok fra årene omkring 1400. I jordeboka står dette står dette alteret oppført med navnet "Antons alter", men med det tillegg at alteret var innviet til helgenene Antonius Theobaldus og Maria Magdalena. Alteret var grunnlagt av biskop Helge av Oslo i 1316, og gavebrevet der biskopen kunngjorde grunnleggelsen er bevart (utgitt i Diplomatarium Norvegicum 4 nr.115). Det er datert Oslo 30.juli 1316. Biskopen sier der at han vil opprette et alter i Hallvardskirken, oppgir navnene på de gårdene og gårdpartene han gir til alteret og sier hva som skal betales i landskyld av hver gård eller part, deriblant 3 hefselder smør og 1 pund malt i Akkre a Ringariki.

Gården het altså på gammelnorsk Akr, og navnet er det vanlige ordet som i moderne norsk uttales åker. Gården er også nevnt i et diplom utstedt 22.februar 1355 i "stevnestua på Frøyshov på Røyse" av Bjørn Oleivsson, som makeskifter noe jordegods med Torgeir Steinrodsson. Torgeir får gods i Bleiken i Kjos sogn og Rå i Brandbu, Bjørn får 6 øyresbol i Akr i Ullaral. Dermed får vi vite at gården Akr lå i Ullerål. Det gamle navnet står fremdeles i